

NASLEĐE REJMONA BUDONA*

The legacy of Raymond Boudon

APSTRAKT: Rad predstavlja kratak prikaz dela savremenog francuskog sociologa Rejmona Budona. Analiza obuhvata Budonov akademski razvoj, intelektualne uticaje i najvažnije radove. U radu se polazi od toga da su najvažniji Budonov doprinos sociologiji njegova teorija društvene pokretljivosti, metodološki individualizam i pojam kognitivne racionalnosti.

KLJUČNE REČI: Društvena pokretljivost, metodološki individualizam, kognitivna racionalnost

ABSTRACT: *The paper is a short overview of the work of a contemporary French sociologist Raymond Boudon. The paper focuses on the following aspects of Boudon's biography: academic trajectory, intellectual influences, and his major works. It is argued that his major contributions to sociology include his theory of social mobility, methodological individualism and the concept of cognitive rationality.*

KEY WORDS: social mobility, methodological individualism, cognitive rationality

Uvod

Rejmon Budon (Raymond Boudon) je preminuo 10. aprila 2013. godine u Parizu (Forsé, 2013). Odlazak ovog sociologa bio je povod za mnoge pokušaje sistematizacije njegovog dela. Doprinos Budona sociologiji razmatra se iz raznih uglova, a najviše se pominju njegovo istraživanje socioloških klasičnih teoretičara, koncept kognitivne racionalnosti, objašnjenje nejednakosti u obrazovanju, doprinos sociologiji saznanja, uloga u utemeljenju istraživačkih institucija i važnost edukativne prakse (Forsé, 2013; Lindenberg, 2013; Valade, 2013; Hedström, 2013).

Prema većini ključnih kriterijuma, Budon nesumnjivo pripada kategoriji značajnih savremenih sociologa. On je doprineo mnogim oblastima, verovatno najviše sociologiji saznanja, sociologiji obrazovanja, kognitivnoj sociologiji,

¹ suzanaig@eunet.rs

* Tekst je nastao kao deo projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup” (III 47010).

sociologiji morala, sociologiji javne politike, teoriji društvene akcije, istraživanju klasične sociološke teorije. Njegov sociološki rečnik (u saradnji sa Fransoa Burikoom, *Dictionnaire critique de la sociologie*, 1982) doneo je temeljno preispitavanje socioloških pojmova iz jedne nove perspektive (Boudon, Bourricaud, 2003). Budon je postigao da rano u svojoj karijeri bude prihvaćen u internacionalnoj sociologiji, bez obzira na svoje frankofone korene. Kao predstavnik „druge francuske sociologije”, postao je poznat još sedamdesetih godina sa alternativnom teorijom „društvenih nejednakosti” koja je kritikovala Burdijeovu teoriju o reprodukciji nejednakosti (Boudon, 1979). Posebno mesto ima metodološki individualizam kao opšti okvir celokupne Budonove teorije. Tokom duge karijere, Budon je ostao dosledni zagovornik metodološkog individualizma u sociologiji i kritički se odnosio prema tzv. holističkoj sociologiji u koju svrstava različite pozicije, čije epistemološko polazište su „sile” i „faktori” umesto individualni akteri (Boudon, 2003a). Oslanjajući se na principe metodološkog individualizma, Budon je izgradio i sopstvenu teoriju akcije koja polazi od koncepta kognitivne racionalnosti.

Postoji dodatni razlog za omaž ovom sociologu u Srbiji. U domaćoj sociologiji Budon još uvek nema poziciju popularnog sociologa. Od stotinak Budonovih radova, do sada su samo dve knjige prevedene u regionu: *Imoralizam: sumrak vrijednosti? / Sumrak morala?* (Podgorica: CID, 2005) i *Sociologija kao znanost* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2012). Moglo bi se zaključiti da Budonov rad dobija nešto veći značaj u Srbiji i okruženju tokom poslednjih desetak godina. Njegova knjiga *La sociologie comme science* (2010) objavljena je u Zagrebu, a pojavila su se dva prikaza ove knjige u časopisima regiona: *Političke perspektive* (Dekić, 2013) i *Sociologija* (Ignjatović, 2012), kao i članak A. Boškovića (Bošković, 2014).

Prikaz koji sledi fokusira se na ključne aspekte Budonovog dela – objašnjenje društvenih/obrazovnih nejednakosti, shvatanje metodološkog individualizma i pojam kognitivne racionalnosti, kao i Budonovo shvatanje sociologije kao nauke. Svi ovih aspekti će biti smešteni u kontekst Budonove akademske biografije, kako bi se jasnije stekao uvid u razvoj njegovih ideja tokom višedecenijskog rada.

Kratka biografija i najvažniji teorijski uticaji²

Budon je rođen u Parizu 27. januara 1934. godine u Parizu (Vautier, 2002). Diplomirao je filozofiju na École Normale Supérieure, a doktorirao sa tezom o primeni matematike u društvenim naukama, dok je drugu tezu o strukturalizmu, odbranio pod mentorstvom Rejmona Arona 1967. godine (Vautier, 2002). Iako

2 Budon je ostavio dosta autobiografskog materijala, što olakšava razumevanje razvoja misli ovog autora. Osim članaka sa autobiografskim elementima, najvažnija knjiga ovog karaktera objavljena je 2010 godine: *La sociologie comme science*. Kada je reč o poziciji Budona u sociologiji, do sada je bilo nekoliko radova posvećenih ovom autoru: biografska knjiga *Raymond Boudon, vie, ouvres, concepts* iz 2002 (autor C. Vautier), studija C.L. Hamlin *Beyond Relativism: Raymond Boudon, Cognitive Rationality and Critical Realism*. (2002) i dva zbornika inspirisana Budonovim radom, *L'acteur et ses raisons* iz 2000 (ur. J.Baechler, F.Chazel, R.Kamrane) i *Raymond Boudon: A Life in Sociology* iz 2009 (ur. M. Cherkaoui, P. Hamilton). Verovatno se tek mogu očekivati sveobuhvatne studije o Budonu u narednom periodu.

je bio uspešan u prirodnim naukama, više ga je privlačila filozofija, a kasnije se konačno usmerio ka sociologiji (Vautier, 2002; Boudon, 2010).

Na jednom mestu Budon odgovara na pitanje zašto je postao sociolog duhovitom anegdotom, prema kojoj psihologiju biraju oni koji imaju problem sa sobom, sociologiju oni koji imaju problem sa društvom, a antropologiju oni koji imaju problem sa ljudskom prirodom (Boudon, 2010: 7). Odmah zatim kaže da, iako je tačno da su neki sociolozi motivisani time što imaju problem da prihvate društvo, to nije važno u njegovom slučaju (Boudon, 2010: 7). Ipak, društveni kontekst je svakako uticao na Budonovo usmerenje, posebno nezadovoljstvo društvenim okolnostima koje su doneli Drugi svetski rat i komunizam, ali i posleratna levičarska orijentacija francuske inteligencije prema kojoj je osećao veliki otpor (Boudon, 2010).

Kako navodi u svojoj intelektualnoj autobiografiji, sociologija mu je bila privlačna zato što sistematično odgovara na pitanja koja postavlja filozofija (Boudon, 2010; Ignjatović, 2014). Istorija mu se nije dopadala, jer je „imao slabo pamćenje” i podsećala ga je na Drugi svetski rat, tužan period njegovog detinjstva (Boudon, 2010). Psihologija mu nije bila zanimljiva, jer su ga interesovali „kolektivni fenomeni”; ekonomija mu je bila privlačnija, ali je sociologija ipak dobila primat, jer je zahvatala širi spektar pojava (Boudon, 2010). Međutim, sa svakom od ovih disciplina Budon je imao određeni dijalog u svojim radovima: sa psihologijom, preko kritike kognitivne psihologije; sa ekonomijom, kroz kritiku teorije racionalnog izbora; sa istorijom, kroz mnogobrojne primere kojima je pokazivao primenu svoje teorije (Francuska revolucija, Rimsko carstvo itd.). Filozofija je najviše prisutna kroz specifični stil, ali i u njegovim radovima koji su usmereni ka epistemologiji i metodologiji. Lindenberg primećuje da je Budon, pokušavajući da utemelji svoju ideju racionalnosti, vremenom sve više išao ka filozofskom pojmu razloga (Lindenberg, 2013). Lindenberg misli na Budonov glavni teorijski koncept – pojam kognitivne racionalnosti.

Još u vreme služenja vojnog roka tokom rata u Alžiru 1958–1960, Budon je počeo da se bavi istraživačkim radom u oblasti vojne psihologije (Vautier, 2002). U periodu 1961–1962. godine koristio je Fordovu stipendiju za studentski boravak na Univerzitetu Kolumbija, što je imalo presudan uticaj na Budonovu karijeru (Vautier, 2002). Kako Budon kaže, tamo je upoznao jednu sasvim drugačiju sociologiju od francuske sociologije (Boudon, 2010). Privukla su ga istraživanja sociologa koji su tamo radili, jer je imao utisak da „proizvode znanje” (Boudon, 2010: 11). Zatim je usledio studentski boravak na Stenfordu (Center for Advanced Study of the Behavioural Sciences) tokom 1972–1973, dok je na Harvardu bio gostujući predavač 1974–1975 (Vautier, 2002).

Važan deo Budonove karijere počinje 1962. godine u Centru za sociološka istraživanja u CNRS-u (Centre d'Etudes sociologique du CNRS), gde je Budon podsticao razvoj anketnih istraživanja i uvođenje kompjuterske obrade podataka (Vautier, 2002). Ove inovacije sasvim sigurno su bile pod uticajem Budonovih ranih studentskih boravaka u SAD. Budon je osnovao istraživački centar GEMASS (Groupe d'études des méthodes de l'analyse sociologique de la Sorbonne). Kako se navodi na sajtu GEMASS-a, Budon je bio direktor ovog centra od 1971. do 1999. godine (GEMASS, 2013). Teme koje se danas obrađuju u ovoj instituciji slede oblasti interesovanja kojima se Budon bavio: sociološka teorija i

istraživanja kognicije, društvena stratifikacija i nejednakosti.³ Osim istraživačkog rada, Budon je bio predavač u Bordou, a zatim na Sorboni, gde je završio svoju karijeru u statusu profesor emeritus (Vautier, 2002). Tokom karijere je predavao i na drugim univerzitetima, npr. Ženeva, Kolumbija, Santiago de Čile, Sao Paolo, Kvebek, Harvard, Stokholm, Firenca, Lisabon, Čikago, Moskva itd. (Vautier, 2002). Bio je član redakcije časopisa *L'Année sociologique*, *Rationality and Society*, *Theory and Decision*, *Revue suisse de sociologie* i *Thesis*, a takođe urednik edicije *Sociologies* u izdavačkoj kući Presses Universitaires de France (PUF), kao i u nekoliko drugih izdavačkih kuća (Vautier, 2002). Budon je bio član nekoliko akademija, uključujući francusku *Académie des sciences morales et politiques*. Bio je nosilac ordena Legije časti najvišeg reda (Vautier, 2002).

Za razvoj Budonove teorije važno mesto imaju klasični sociolozi: Veber, Dirkem, Tokvil, Zimel, čak i Marks. U svom tumačenju socioloških klasika, Budon polazi od teze da postoje značajne konvergencije Marksove, Veberove i Dirkemove teorije, a posebno ih povezuje to što se u njima mogu naći elementi metodološkog individualizma (Boudon, 2003a). Valad smatra da je Budonov poseban doprinos klasičnoj sociologiji bilo njegovo predstavljanje Zimela francuskoj sociologiji (Valade, 2013). Zimelova sociologija saznanja čini važnu osnovu Budonove kognitivne sociologije i sociologije saznanja. Zatim, Veberov pojam racionalnosti poslužio je kao osnova za Budonov pojam kognitivne racionalnosti, dok je Dirkemov rad bio koristan za potvrđivanje principa kognitivne teorije akcije na primeru objašnjenja magije (Boudon, 2003a). Budon koristi primere iz Marksove teorije, oslanjajući se na elemente metodološkog individualizma, za koje veruje da postoje kod ovog autora (Boudon 1989; 2003a). Tokvil je bio značajan za Budona, ne samo zbog srodne teorijske pozicije i načina objašnjenja društvenih pojava, već i zbog zajedničke političke orijentacije klasičnog liberalizma. Njemu je posvetio knjigu *Tocqueville aujourd'hui* (2005).

Među savremenim sociolozima nema određenog autora ili pravca koji je Budon posebno sledio, pa ne čudi što je njegovo delo često svrstano u različite tabore: teoriju racionalnog izbora, analitičku sociologiju, kognitivističke teorije (Zafirovski, 2000; Sperber, 1997; Hedström, 2008). Ipak je moguće izdvojiti dve grupe savremenika koji su uticali na Budona: jedni su mu bili uzori, a drugi su poslužili kao negativni primeri od kojih se distancirao. Na formiranje Budonovih preferencija u sferi metodologije i teorije veoma su uticali pomenuti boravci u SAD. Budon kaže da je Aron za njega govorio da predstavlja „ostrvo američke sociologije na francuskoj teritoriji” (Boudon, 2010: 13). Najznačajniji autori sa kojima se Budon susreo u SAD bili su Lazarsfeld, Merton, Lipset i Kolman (Boudon, 2010). Budon je prihvatio Mertonove ideje o „teorijama srednjeg obima” i „nenameranim posledicama” (Boudon, 2009a; 2010). Kolman je bio značajan kao tvorac sociološke varijante teorije racionalnog izbora koju je Budon najpre sledio a zatim kritikovao.⁴ Lazarsfeld je bio uzor Budonu u utemeljenju

3 Informacije preuzete sa sajta ovog centra: <http://www.gemass.fr>

4 Lično prijateljstvo sa Džejmson Kolmanom i razmena mišljenja uticali su na Budonovo pozicioniranje prema teoriji racionalnog izbora. Za Budona je Kolman bio prijatelj i saradnik u promovisanju metodološkog individualizma. Budon navodi veliki broj detalja iz ličnog života koji su povezani sa Kolmanom, kao što je podatak da je odbio Kolmanovu ponudu da pređe na Čikaški univerzitet, zbog toga što je oklevao da se preseli u Ameriku (Boudon, 2003b).

anketnih istraživanja, a Budon je takođe koristio neke elemente Lazarsfeldovog objašnjenja formiranja javnog mnjenja pod uticajem medija, fokusirajući se na individualne percepcije, interese i interakcije među pojedincima (Boudon, 2010).

Druga grupa autora koji su odredili Budonov teorijski razvoj obuhvata „negativne modele”: Parsonsa, Gurviča i strukturaliste. Ako se sumiraju ključne primedbe navedenim pozicijama, Budon najčešće pominje njihov slab kapacitet da objasne društvenu stvarnost, komplikovanost i apstraktnost (Boudon, 2010). Parsonsa je bio neosporni autoritet za Budona, ali je njegova teorija bila značajna samo utoliko što je Budonu poslužila kao model sociologije koju nije želeo da sledi u artikulaciji sopstvenog teorijskog opredeljenja.⁵ U ovu kategoriju autora spada i Gurvič o čijoj teoriji je Budon duhovito, ali vrlo kritički pisao.⁶ Budon navodi da su susreti sa dvojicom sociologa, Gurvičem tokom studija i Parsonsom tokom boravka na Harvardu 1974–1975, uticali na formiranje njegovog uverenja da rešenje treba potražiti u metodološkom individualizmu (Boudon, 2010).

Specifičnost Budonove pozicije jeste to što on nije isključivo francuski autor. Votije kaže da „Remon Budon pripada uskom krugu francuskih sociologa koji su opštepoznati u Francuskoj i svetu” (Vautier, 2002: 3). Budon je izgradio svoju poziciju u svetskim okvirima. Ne samo da su njegove knjige prevedene na engleski jezik, već je i dosta novijih radova pisao na engleskom, što je doprinelo većoj dostupnosti njegove misli na međunarodnom planu. Naravno, Budon je priznat i u Francuskoj, institucionalno i neformalno. Svojevrsnu „školu” Budonovih sledbenika danas predstavlja GEMASS (Mohamed Cherkaoui, Nathalie Bulle).

Ključni radovi: od *L'inégalité des chances* do *La sociologie comme science*

Tokom nekoliko decenija rada, Budon je istraživao probleme iz različitih oblasti. U stotinak Budonovih radova najviše pažnje je posvećeno sledećim temama: metodološki individualizam, epistemologija društvenih nauka (posebno sociologije), racionalnost, teorija društvene akcije, razumevanje morala i vrednosti, ideologija, osnove saznanja i formiranje uverenja. Fokus Budonovog rada se menjao tokom godina. Nakon studije o obrazovnim nejednakostima iz 1973. godine, predmet Budonovog interesovanja postaju mnogo više pitanja epistemologije društvenih nauka i sociologije saznanja, ali takođe je istraživao probleme društvene dinamike/promene u klasičnom „sociološkom ključu” (knjiga *Effets pervers et ordre social* i *La logique du social*).

Celokupan Budonov opus može se grupisati u nekoliko kategorija po tematskoj bliskosti.

-
- 5 Budon je uvek isticao svoje poštovanje prema Parsonsu i dobar kolegijalni odnos sa ovim sociologom, koji je trajao od početka Budonove karijere (boravak na Harvardu sedamdesetih) pa do Parsonsove smrti (Boudon, 1996).
 - 6 Primer povezanosti ličnog iskustva i teorijskog razvoja vidi se u Budonovom objašnjenju uticaja Gurvičevog „dijalektičkog hiperempiricizma” na sopstvenu averziju prema apstraktnim teorijskim sistemima. Budon kaže da su se studenti mučili spremajući ispit kod Gurviča. Kako Budon duhovito zapaža, studenti koji nisu položili ispit u junu, imali su velike probleme, jer bi Gurvič do septembarskog roka izmislio nove „nivoje društvene stvarnosti” (Boudon, 2010).

Jednu grupu čine radovi usmereni na makrosociološke fenomene, društvenu pokretljivost i društvenu promenu. U ovoj grupi radova nalaze se studije *Effets pervers et ordre social* (1977), *La logique du social* (1990), a takođe i rad o obrazovnim nejednakostima po kome je Budon naročito poznat, *L'inégalité des chances*. Knjige *Effets pervers et ordre social* i *La logique du social* predstavljaju komplementarne studije u kojima Budon daje svoje viđenje agregatnih efekata individualnih akcija. Ove knjige se bave problemima društvene dinamike i društvene promene, posebno tzv. „nenameravanim posledicama” individualnih akcija. U obe knjige Budon naglašava metodološki individualizam i perspektivu aktera kao polazište za objašnjenje „makro” i „mezo” fenomena.

Drugu grupu radova čine tekstovi u kojima se Budon bavi sociološkom teorijom i epistemološkim osnovama sociologije, utemeljujući pojam kognitivne racionalnosti i sopstvenu poziciju metodološkog individualiste. Ova grupa radova je raznolika po formi, jer obuhvata članke u časopisima (*Will sociology ever be a normal science*, 1988), predavanja (npr. *Sociology that really matters*, 2001) i pomenuti rečnik *Dictionnaire critique de la sociologie* iz 1982. godine (koautorstvo sa Burikoom). Budonove analize socioloških klasika pripadaju ovoj kategoriji: studija o Tokvilu (*Tocqueville aujourd'hui*, 2005) i knjiga *Etudes sur les sociologues classiques* u kojoj traga za konvergencijama Veberove i Dirkemove teorije, ali takođe razmatra teorije Tokvila, Zimela, Pareta i Lazarsfelda. Knjiga *Raison, bonnes raisons* (2003) najtemeljnije prikazuje osnove Budonove teorije akcije, njenu primenu i mesto u odnosu na druge pristupe bazirane na metodološkom individualizmu. Posebno mesto imaju članci koji pokazuju Budonovo distanciranje od teorije racionalnog izbora (npr. članak *Beyond Rational Choice Theory*, objavljen u *Annual Review of Sociology*, 2003). Intelktualna autobiografija *La sociologie comme science* (2010) donosi ličnu perspektivu autora o razvoju sopstvene teorijske pozicije (Ignjatović, 2012).

Treću grupu radova čine tekstovi o posebnim problemima sociologije: ideologija, moral, kognitivna sociologija i sociologija saznanja, javna politika, religija. Reč je o sledećim radovima: *L'idéologie* (1986), gde razmatra teorije o ideologiji; *L'art de se persuader* (1990) koja predstavlja studiju koja zahvata oblasti sociologije saznanja i kognitivne sociologije, posebno problematiku formiranja uverenja i zaključivanja; *Le juste et le vrai* (1995) o osnovama moralnih i vrednosnih sistema. Ovoj grupi se može priključiti i studija o odnosu intelektualaca prema liberalizmu: *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme* (2004).

Trasiranje metodološkog individualizma: studija *L'inégalité des chances*

Knjiga *L'inégalité des chances* (1973) ima posebno mesto za razumevanje Budonovog rada, jer se u njoj jasno vidi teorijska orijentacija metodološkog individualizma koju će slediti, kao i odnos prema drugim pozicijama u tadašnjoj sociologiji. Osim toga, knjiga je donela međunarodnu slavu Budonu. On priznaje da je mnoge počasti stekao u francuskoj i svetskoj sociologiji zahvaljujući ovoj

knjizi, po kojoj su ga i kasnije prepoznavali, iako se mnogo više bavio drugim oblastima (Boudon, 2010).

Pažnja koju je knjiga *L'inégalité des chances* dobila korespondira sa popularnošću pitanja društvene pokretljivosti i uloge obrazovanja u tom procesu, koje su zaokupljale kreatore javne politike nakon II svetskog rata. Obrazovanje je steklo status „ključa” za ekonomski razvoj, a time i za društvenu pokretljivost. Dominirala je politika demokratizacije i omasovljenja obrazovanja (posebno visokog obrazovanja), kao i velikih budžetskih ulaganja u obrazovanje. Međutim, ispostavilo se da obrazovne nejednakosti opstaju, kao i da veza obrazovanja i društvene pokretljivosti nije tako jednostavna kako se mislilo. Ovo je postalo naročito vidljivo sedamdesetih godina, sa ekonomskom krizom i rastom nezaposlenosti. Kao odgovor na ovaj problem pojavila su se razna objašnjenja koja su naglašavala razlike u kapacitetima učenika za uspeh u obrazovnom sistemu ili razlike u kulturnim preferencijama među klasama (Boudon, 1979). Budon je pokušao da odgovori zašto opstaju nejednakosti u obrazovanju i zašto obrazovanje gubi uticaj na društvenu pokretljivost. Njegovo objašnjenje je bilo alternativa tada aktuelnim objašnjenjima, posebno Burdijeovoj teoriji o socijalnoj reprodukciji.

Burdije i Paseron su tvrdili da obrazovni sistem ima ulogu reprodukcije društvenih nejednakosti u jednoj mistifikovanoj formi (Mounier, 2001: 134). Selekcija u školskom sistemu odvija se na osnovu vrednosnog okvira koji latentno reprodukuje klasnu društvenu strukturu. Posmatrajući univerzitetsko obrazovanje, Burdije je tvrdio da sistem obrazovanja i dalje služi buržoaziji da zadrži svoje privilegije, što znači da je demokratizacija i masovna dostupnost visokog obrazovanja iluzija (Mounier, 2001: 136). Socijalno poreklo je imalo ključnu ulogu u definisanju obrazovne putanje, jer kulturni kapital porodice ima presudni značaj u tom procesu, od dostupnosti informacija o mogućnostima tokom školovanja, svesti o troškovima školovanja, pa do predispozicija za uklapanje u očekivana pravila sistema (Bourdieu, Passeron, 1964). To znači da deca iz radničke porodice imaju male šanse da završe visoko obrazovanje (Boudon, 1979: 90). Uticaj faktora društvenog porekla se kumulira tokom vremena kroz obrazovni put i određuje razne aspekte školovanja, čak i izbor predmeta studiranja ima klasnu odrednicu (Bourdieu, Passeron, 1964).

Budon je pokušao da odgovori na isto pitanje o opstajanju nejednakosti razdvajajući dva problema: razliku u obrazovnim nivoima među slojevima i ulogu obrazovanja u društvenoj pokretljivosti. Za razliku od tadašnjih dominantnih objašnjenja razlike među klasama u obrazovnom postignuću (habitus, kognitivni kapaciteti učenika, kulturne preferencije), Budon se opredeljuje za kombinaciju pristupa racionalnog izbora (akterova procena troška i korisnosti) i socijalnopsihološkog koncepta „referentne grupe” (način formiranja kriterijuma za personalnu troškovnu analizu) (Boudon, 1979).

Budon tvrdi da za razumevanje aspiracija individua treba uzeti u obzir anticipaciju željenog društvenog položaja (Boudon, 1979: 106). Inovativnost se ogleda u tome što Budon gradi dinamičan model za objašnjenje nejednakosti: on posmatra kretanje učenika kroz obrazovni sistem, polazeći od pretpostavke da

su akteri racionalni (pristup teorije racionalnog izbora), jer procenjuju troškove i koristi prilikom donošenja odluke o prelasku sa jednog nivoa na naredni nivo obrazovne putanje. Budon je pokazao da uloga socijalnog porekla opada sa porastom nivoa obrazovanja, što je bilo moguće zahvaljujući diferencijaciji socijalnog porekla na kognitivne i kulturne aspekte. Ključna razlika u Burdijeovom i Budonovom pristupu obrazovnih nejednakosti je u tome što Burdije polazi od premise o reprodukciji nejednakosti kroz interiorizaciju stava o školovanju pripadnika nižih slojeva, dok Budon naglašava racionalnost odluke individue u kontekstu odgovarajuće referentne grupe: „Mehanizme koji stvaraju nejednake šanse treba posmatrati kao rezultat filtriranja individua u sistemu koji se sastoji od instanci orijentacije” (Boudon, 1979: 40). Suština Budonove teze jeste da ne postoji kumulativan efekat društvenog porekla, tj. habitusa, već da njegov uticaj na obrazovnu trajektoriju opada tokom školovanja. Budon kritikuje empirijsku osnovu Burdijeove teorije i tvrdi da podaci kojima se dokazuje reprodukcija nejednakosti među generacijama važe samo u kratkim periodima. On takođe primećuje da Burdijeovo objašnjenje ne uzima u obzir druge nivoe obrazovanja (Boudon, 1979: 91).

Kada je reč o društvenoj pokretljivosti, Budon polazi od „Andersonovog paradoksa”, koji pokazuje da se obrazovne nejednakosti smanjuju daleko brže nego strukturne razlike među klasama. Budon ovde uvodi pojam *nenameravanih posledica*.⁷ Raskorak između obrazovanja i tržišta rada jeste zapravo efekat velikog broja racionalnih akcija individualnih aktera koji su u sve većem broju ispravno donosili odluke da nastave školovanje, očekujući veće koristi od troškova. Efekta je bila „inflacija” diploma na tržištu rada koje se na taj način prilagodilo rastućoj kvalifikovanoj radnoj snazi. U konačnom ishodu, nastupile su „nenameravane” (pervertirane, neželjene) posledice: ista diploma donosi sve manje vrednosti i za istu poziciju je potrebno više škole.

Značaj ov studije je višestruk. Budon je pokazao primenu pristupa zasnovanog na metodološkom individualizmu na jedan makro društveni fenomen. Primena teorije racionalnog izbora u sociologiji nije bila tako zastupljena u to vreme. Budon je ovde primenio objašnjenje koje se zasniva na mehanizmu, po uzoru na analitičke sociologe, što donekle opravdava svrstavanje ovog autora u analitičku sociologiju. Dinamičan model objašnjenja odbacuje klasičan „faktorski” pristup, već posmatra proces kao sistem ili mehanizam. Zatim, Budon razvija pojam *nenameravanih posledica* na konkretnom sociološkom problemu. Konačno, Budon ulazi u domen sociologije javne politike, istražujući proces definisanja javnopolitičkih prioriteta i agendi, odnosno uticaj naučnih uverenja (posebno društvenih nauka). Budonova knjiga je opisivana kao

7 Budon navodi da je ovaj pojam Merton uveo u sociologiju u jednom tekstu iz 1936. godine (Boudon, 2009a). Francuska verzija pojma „nenameravane posledice” *effets pervers* („pervertirani efekti”) nije bila sasvim prihvatljiva za Budona, pa on daje i druga rešenja: neželjene posledice, kontrafinalitet (kontraefekti), emergentne posledice, posledice kompozicije, dijalektičke posledice (Boudon, 2009a). Budon ističe da ovaj pojam označava „neželjene (tj. nenameravane), ali poželjne efekte, kao i neželjene, ali nepoželjne efekte” (Boudon, 2009a). Budonov saradnik iz centra GEMASS, Mohamed Čerkaj (Mohamed Cherakoui) takođe se bavio fenomenom *nenameravanih posledica* u knjizi *Le paradoxe des conséquences: essai sur une théorie wébérienne des effets inattendus et non voulus des actions* (2006).

„ratna mašina usmerena protiv Burdijea i Paserona”, ali neki kritičari ocenjuju da zapravo postoji komplementarnost dva pristupa, uprkos težnjama da se istakne razlika (Meyer, prema Boudon, 1979).

Metodološki individualizam

Budon spada u retke savremene sociologe čija je trajna epistemološka preferencija metodološki individualizam. Određenje Budona prema ovoj epistemološkoj orijentaciji povezano je sa razvojem ideje kognitivne racionalnosti, odnosno njene elaboracije u obliku opšte teorije društvene akcije. Budon se bavio metodološkim individualizmom i na jednom opštijem nivou, istražujući principe na kojima počivaju teorijske pozicije koje slede ovu liniju, njegovo mesto u različitim društvenim naukama i specifični potencijal metodološkog individualizma da objasni društvene fenomene u poređenju sa holizmom (Boudon, Bourricaud, 2003). Stoga razmatranje Budonovog viđenja metodološkog individualizma ima dvostruki značaj: kao doprinos epistemološkoj raspravi u sociologiji i kao osnova Budonovog modela opšte/kognitivne racionalnosti.

Moglo bi se reći da je vraćanje sociologije metodološkom individualizmu (na tragu veberovske tradicije) bila neka vrsta misije koju je Budon sledio tokom nekoliko decenija. Pokušavajući da objasni otpor metodološkom individualizmu u sociologiji, Budon pravi komparaciju među društvenim naukama: ekonomija je primarno individualistička, antropologija holistička, a sociologija je oscilirala između individualizma i holizma tokom svoje istorije (Boudon, 1988). Razlog za ambivalentan odnos sociologa prema metodološkom individualizmu Budon vidi u izjednačavanju metodološkog individualizma sa utilitarističkom verzijom, kao i uverenju sociologa da je „*homo sociologicus* potpuno manipulabilan”, tj. da struktura ima moć nad individuumom (Boudon, Bourricaud, 2003: 10).

Budon tek u novijim tekstovima bolje artikuliše svoje shvatanje ove orijentacije, posebno u knjizi *Raison, bonnes raison* (Boudon, 2003a). Budon polazi od toga da postoje različiti pristupi u okviru zajedničkog epistemološkog „kišobrana” metodološkog individualizma, a sve ih povezuje *princip individualizma*: objašnjenje svake društvene pojave fokusira se na individualnog aktera, tj. na njegove akcije, odluke itd. (Boudon, 2003a). Kako kaže Budon: „[Iz ovog principa] sledi da se ključni momenat svake analize sastoji u tome da se razume razlog/uzrok (*le pourquoi*) za individualno ponašanje/akcije koji su odgovorni za društveni fenomen koji želimo da objasnimo” (moj prevod) (Boudon, 2011: 35).

Princip individualizma je ključno mesto razlike između individualizma i holizma, kao dve suprotstavljene epistemološke pozicije. Votije dobro primećuje da Budon vidi holističke pravce kao pokušaje da se društvo posmatra kao jedinstvena celina, kao „osoba” čije ponašanje treba objasniti (Vautier, 2002: 10). Za razliku od metodološkog individualizma, holističke pravce odlikuje to što objašnjavaju društvene fenomene „materijalističkim uzrocima”, u koje Budon svrstava razne psihološke, biološke, kulturne faktore (Boudon, 2003a: 25). Iako

priznaje određenu, ograničenu vrednost holističkih pristupa, Budon naglašava da su pristupi metodološkog individualizma bolji u objašnjenju društvenih fenomena (Boudon, 1988).

Strukturalizam se često javlja u Budonovim radovima kao tipičan primer holizma (Boudon, 2010). Prema Budonu, ključni problem sa strukturalizmom je to što ne priznaje ulogu individualnih aktera, već se fokusira na „strukture” kao jedine realne egzistencije u okviru socijalne ontologije (Boudon, Bourricaud, 2003). Strukturalizmu se prigovara zanemarivanje uloge individualnih aktera i pridavanje ontološkog primata „nevidljivim strukturama” (Boudon, Bourricaud, 2003). Na jednom mestu Budon se poziva na autora koji je opisao strukturalizam kao primer „arogancije francuske kulture” (Boudon, Bourricaud, 2003).

Kao što je rečeno, među pristupima metodološkog individualizma postoje razlike. Tako u metodološki individualizam spadaju: Veberova teorija, funkcionalizam, utilitarizam, teorija racionalnog izbora, Sajmonova teoriju ograničene racionalnosti, čak i individualistička verzija marksizma (Boudon, 2003a). Budon smatra da su svi klasici sociologije bili u nekim segmentima metodološki individualisti, mada se može prigovoriti da Budon nije jasno odredio poziciju Dirkema. Ovaj sociolog je negde definisan kao holista (Boudon, 1988), a negde kao teoretičar akcije, blizak Veberu (Boudon, 2009b). Takođe se može primetiti da Budonova kategorizacija nije iscrpna, na primer, izostavljena je „austrijska škola”, mada je Budon pominjao Hajeka kritikujući njegov institucionalni evolucionizam (Boudon, 2003a).

Princip individualizma je kod Budona povezan sa konceptom *akcije* koji se pominje još u Kritičkom rečniku sociologije, gde se naglašava namera kao važan aspekt akcije, uključujući motive aktera, kao i sredstva kojima raspolaže (Boudon, Bourricaud, 2003). Budon se dosta oslanja na Vebera, jer naglašava intencionalnost akcije, ali moglo bi se reći da Veber više nego Budon ističe usmerenost ka akciji drugih kao specifičnost sociološkog pojma akcije (Veber, 1976; Boudon, 2003a). Buvije je kritikovao ovaj nedostatak interakcije kao dimenzije društvene akcije kod Budona (Bouvier, 2007).

Budon zatim navodi ostale principe po kojima se pristupi metodološkog individualizma mogu raščlaniti. Ovde ću posvetiti pažnju drugom i trećem principu, jer su oni ujedno temelj Budonove teorije kognitivne racionalnosti. *Princip razumevanja* podrazumeva da se sve društvene pojave mogu manje ili više razumeti, čime se istovremeno i objašnjavaju (Boudon, 2003b). Na jednom mestu Budon kaže: „Objasniti ove akcije, stavove, verovanja, znači učiniti ih razumljivim. To znači da sociologija mora pronaći smisao ovih akcija, verovanja i stavova za samog društvenog aktera” (moj prevod) (Boudon, 1998b: 263–264). Budonova rasprava o principu razumevanja je veoma temeljna, ali ovde je dovoljno ukazati na to da se on ovde dosta oslanja na Veberovu poziciju. To znači da razumevanje ima poseban status kao rešenje za metodološke probleme društvenih nauka, ali ujedno odbacuje diltajevsku tradiciju: „Za Vebera, objašnjenje jednog kolektivnog fenomena podrazumeva da se pokaže kako je on nastao na osnovu individualnih ADACC-a⁸ (akcija, odluka, stavova, ponašanja,

8 Akronim ADACC označava francuske reči: akcija, odluka, stav, ponašanje, verovanje (fr. Action, Décision, Attitude, Comportement, Croyance) (Boudon, 2003a).

verovanja itd., moj prevod) (...) razumevanje individualnih ADACC-a, predstavlja ujedno objašnjenje kolektivnog fenomena koji nastaje kao njihov rezultat” (moj prevod) (Boudon, 2003a: 27). Budon smatra da je Veberova teorija bazirana na prva dva principa, individualizmu i razumevanju (Boudon, 2003a).

Treći *princip racionalnosti* definiše se na sledeći način: osnovu svakog društvenog fenomena čine određeni razlozi koji se moraju posmatrati na nivou individualnog aktera i kojih je on manje ili više svestan (Boudon, 2003a). Racionalnost je bazični pojam Budonove teorije, ali reklo bi se da postoji određena ambivalencija prema racionalnosti. Sa jedne strane, Budon odbacuje dihotomiju racionalno-iracionalno i Paretovu tezu da se sociologija bavi „nelogičnim” ili iracionalnim akcijama, dok se racionalni oblici akcije vezuju za ekonomiju (Budon, 2009b). Pošto se oslanjaju na razne „sile” kao činioce, Budon smatra da tzv. iracionalni modeli objašnjenja ne daju konačan odgovor, već uvek pokreću nova pitanja (npr. socijalizacija nije zadovoljavajući odgovor za Budona u objašnjenju formiranja uverenja). Takođe, većina pojava kojima se sociologija bavi nalazi se u sivoj zoni, individualne akcije-kolektivni efekti, dugi rok-kratki rok. Uprkos svim ogradama, Budon zadržava pojam racionalnosti, doduše sa specifičnim značenjem, uvodeći svoju varijaciju pojma – kognitivnu racionalnost – kao najširi oblik racionalnosti, sa većim kapacitetima za objašnjenje u odnosu na druge specifične forme racionalnosti (pre svega tzv. instrumentalne racionalnosti).

Budon je išao dalje u elaboraciji sheme metodološkog individualizma, uvodeći dodatne principe. Međutim, ova kategorizacija je ostala nedovoljno razvijena, pa je ni sam Budon nije često koristio. Četvrti princip je instrumentalizam/konsekvencijalizam (fokusanje na razloge vezane za posledice individualne akcije), peti je egoizam (fokus je na posledicama koje se odnose na lične interese aktera), šesti maksimizacija (interesi se posmatraju kroz shemu *cost-benefit*) (Boudon, 2003a). Svaki od narednih principa je specifičniji od prva tri principa, što ima jednu važnu implikaciju – svaka naredna teorijska pozicija može se svesti na opštiju, Budonovu teoriju (Boudon, 2003a). Pošto je reč o posebnim modalitetima racionalnosti čiji fundament jeste kognitivna (opšta) racionalnost, instrumentalna racionalnost (kao glavni element utilitarizma), konsekvencijalizam (kao glavni aspekt funkcionalizma) ili maksimizacija (kao odrednica teorije racionalnog izbora), mogu se prevesti u oblik kognitivne racionalnosti. Može se reći da bi takva objašnjenja društvene stvarnosti imala veću parsimoničnost, bar u većini slučajeva.

Kognitivna racionalnost

Ovo je centralni pojam Budonove teorije. U osnovi je ideja da postoji racionalnost „neinstrumentalnog tipa”, o čemu se govori već u Rečniku sociologije (Boudon, Bourricaud, 2003). Kognitivna racionalnost je menjala nazive: situaciona racionalnost-dobri razlozi, subjektivna racionalnost, kognitivna racionalnost, opšta racionalnost, ordinarna racionalnost, habitualna racionalnost (Boudon, 2003a; 2003c; 2010, 2012). Fokus se polako pomerao

ka „opštoj racionalnosti”, što pokazuje Budonovu nameru da razvije jedan sveobuhvatni model za objašnjenje društvenih pojava. Sam pojam kognitivne racionalnosti nije izumeo Budon, već ga preuzima od Rešera čija definicija glasi: kognitivna racionalnost teži da proizvede istinita uverenja (Boudon, 2003a). Ovaj „saznajni akter” postaće fokus i Budonovog pojma, sa određenim modifikacijama. Još u knjizi *Idéologie*, situaciona racionalnost; kao preteča pojma kognitivne racionalnosti, označena je kao oblik racionalnosti za objašnjenje društvenih pojava koji uključuje „sve vrste dobrih razloga zbog kojih akter radi ono što radi ili veruje u to što veruje” (moj prevod) (Boudon, 1986: 294).

U definisanju kognitivne racionalnosti Budon polazi od kritike koncepta racionalnosti instrumentalnog ili utilitarističkog tipa, koji vidi kao komplementarni ili specifičniji oblik racionalnosti (odnos dva tipa racionalnosti nije dovoljno jasan). Za ovaj dominantni koncept racionalnosti Budon navodi kao primer teoriju racionalnog izbora (Boudon, 2003a). Kao što se može primetiti, Budon ovde odstupa od svoje detaljne kategorizacije pristupa metodološkog individualizma i koristi jedinstvenu kategoriju ne-kognitivne racionalnosti, a kao njenog glavnog predstavnika navodi teoriju racionalnog izbora.

Budonov odnos prema teoriji racionalnog izbora je kompleksan. On je prihvatio neke domete teorije racionalnog izbora, ali je osporavao njenu pretenziju da objasni sve društvene pojave, čemu je težio Beker (Becker, 1986). Kao što će se videti, Budonova zamerka ovoj „saznajnoj pretencioznosti” Bekera, upravo se može uputiti i njemu, pošto je i sam insistirao na opštosti svog modela, uprkos mnogim njegovim nedostacima i nedorečenostima. Kao i drugi autori pre njega⁹, Budon ukazuje na nedostatke teorije racionalnog izbora, navodeći jednostavne ili opštepoznate primere iz teorijskih rasprava. Recimo, pristup racionalnog izbora je sasvim adekvatan za objašnjenje fenomena kao što je ponašanje pešaka koji prelazi ulicu tako što najpre pogleda levo i desno. Cilj i sredstvo su jasni, model maksimizacije predstavlja zadovoljavajuće objašnjenje (Boudon, 2003a). Međutim, Budon uočava da veliki broj društvenih fenomena ne može biti objašnjen pomoću ovog pristupa. To su slučajevi kada ima smisla postaviti pitanje zašto neko veruje da baš ta sredstva vode cilju ili kada nam se čini da su instrumenti ili ciljevi iracionalni (Boudon, 2003a). Poznat je primer glasanja na izborima, koji Budon preuzima od drugih autora.¹⁰ Zašto bi neko glasao, kada to nije racionalno, budući da glasač zna da njegov glas ima neznatan uticaj na ishod izbora? Svaki napor da se problem smesti u okvir racionalnog izbora ne funkcioniše. Budon odbacuje objašnjenje koje se zasniva na interesima ili preko ekspresivne funkcije glasanja (glasanje kao izražavanje vrednosne preferencije), kao i alternativna objašnjenja.¹¹ Budonov odgovor na problem

9 Sajmon je kritikovao pretpostavku teorije racionalnog izbora da akter maksimizira troškove i dobiti radi postizanja cilja.

10 U pitanju je Daunsova teorija koja kritikuje pretpostavku o racionalnosti glasača (Pavlović, 2009; Hardin, 2008, prema Ignjatović, 2014).

11 Ferejohn i Fiorina su dali objašnjenje koje se poziva na argument tipa „Paskalove opklade”, osiguranje od veoma malog rizika: ako ne glasam, možda ću zažaliti, pa ću to ipak učiniti, jer trošak glasanja nije veliki. Druga mogućnost koju navodi Overbye, polazi do toga da bi apstinencija ugrozila ugled pojedinca (Boudon, 2003a).

glasanja je pojam kognitivne racionalnosti. Budon kaže da treba poći od ove interpretacije aktera: oni glasaju, jer misle da treba da glasaju, a to njihovo uverenje opet počiva na *dobrim razlozima* (moj kurziv), zbog kojih veruju da je demokratija bolja od drugih režima (Boudon, 1998a; Ignjatović, 2014).

Dakle, jezgro pojma kognitivne racionalnosti čine „razlozi”, i stoga odrednicu „kognitivno” treba tako razumeti: reč je akteru koji je usmeren saznavnom namerom, gradi uverenje tako što pokušava da objasni, opravda ili razume određenu situaciju u odnosu na koju dela (Boudon, 2003a). Naglasak je na kognitivnom procesu primenjenom na socijalnog aktera kao osnovi ovog modela akcije. Treba reći da je ovde „kognitivno” izmešteno iz psihološke matrice kojoj originalno pripada i sociologizovano na određeni način.

Bez obzira na varijacije u određenju kognitivne racionalnosti, uvek postoje tri elementa od kojih se sastoji model: *akter*, (*dobri*) *razlozi* i *uverenje/teorija*. Akter kada se nađe pred artifičijelnom ili prirodnom situacijom, pokušava da izgradi teoriju, odnosno da se osloni na najbolju moguću teoriju u tom trenutku. Socijalni akter poput naučnika gradi i procenjuje „teorije” za određenu situaciju i tako formira uverenja koja čine osnovu akcije. U ovom procesu važna je uloga tzv. jakih razloga i dobrih razloga. Iako Budon nije dovoljno temeljno objasnio pojam razloga, postoji jedan pokušaj da se to učini kroz kontrastiranje dva tipa razloga. Naime, Budon razlikuje *dobre* i *jake razloge*: akter ima jake razloge za neku akciju kada je uveren da je jedan sistem razloga jači od konkurentnog sistema. Kod dobrih razloga akter ne mora biti sasvim ubeđen, ali ne postoji mogućnost druge opcije ili akter nema interes da je traži (Boudon, 2003a). Dobri razlozi su značajniji, jer zapravo oni čine osnovu objašnjenja društvene akcije. Dobri razlozi se posmatraju u određenom kontekstu i oni su dobri iz perspektive aktera, čak i kada su za posmatrača pogrešni (Boudon, 1995). Ovo bi značilo da dobri razlozi mogu uključiti i neke interese zbog kojih akter prenebregava istinu. Budon daje primer uverenosti da je Luter zakucao 95 teza na crkvi u Vitenbergu, iako je to netačna tvrdnja, ali služi održavanju mita o osnivaču (Boudon, 2003a). Dakle, Budon uglavnom govori o dobrim razlozima koji su u određenom kontekstu dobri iz ugla aktera, čak i kada ih posmatrač oceni kao pogrešne (Boudon, 1995). Subjektivni karakter dobrih razloga ne podrazumeva njihovu arbitrarnost (Budon je protivnik relativizma), već da svi akteri u sličnoj poziciji najverovatnije percipiraju određene razloge kao dobre.

Na koji način eksterni „saznajni subjekt” kao posmatrač uspeva da dopre do razloga „saznajnog subjekta”? Ovo je ključno mesto kojim Budon pokušava da opravda svoju anti-relativističku saznavnu poziciju. Ovde treba uvesti ranije pomenuti, drugi princip Budonove teorije akcije, *razumevanje*, koji sledi ideju epistemološke kognitivne empatije na tragu Veberovog uverenja da se ne mora biti Cezar, da bi se Cezar razumeo (Veber, 1976: 4). Za razumevanje pojma kognitivne racionalnosti, koristan je jedan slikovit primer koji navodi Budon: vidimo čoveka da u šumi seče drva, šta ćemo pomisliti? Naša hipoteza će biti da želi da se ogreje, a testiraćemo je tako što proverimo činjenice: da li čovek stavlja drva u peć da se ogreje ili to ne čini? Kako kaže Budon, razlozi zbog kojih akter nešto radi možda nisu direktno vidljivi, ali moguće je rekonstruisati ih (Boudon,

1998a). Štaviše, sam akter bi uspeo na određenom „meta-nivou” razumeti svoje razloge, ako bi mu se dalo dovoljno vremena i ako bi hteo da se upusti u ovakvu „introspekciju” (Boudon, 1986).

Budon je insistirao na tome da se njegov pojam kognitivne racionalnosti ne može svesti na psihološki pojam okvira (*frame*), ali ni na Sajmonov pojam ograničene ili zadovoljavajuće racionalnosti ili kognitivne greške.¹² Ipak, jasno je da se Budon bar delimično oslanja na prethodnike, npr. na Sajmonov pojam ograničene ili zadovoljavajuće racionalnosti: „...kada su ljudi suočeni sa problemom, poverovaće u neku tvrdnju čim steknu utisak da je zasnovana na jakim razlozima. Oni prestaju da tragaju za konfirmacijom ili falsifikacijom čim pronađu sistem razloga koji im se čine jaki” (moj prevod) (Boudon, 1998c).¹³ Sajmonov doprinos je to što, prema Budonu, usmerava pažnju na razloge u objašnjenju ponašanja: mada mogu biti objektivno pogrešni, ovi razlozi su subjektivno percipirani kao dobri (Boudon, 1989). Osim toga, Budonov odnos prema Sajmonovom konceptu se menjao. Najpre ga je video kao napredak u odnosu na ekonomski model, a u jednom od poslednjih radova kaže da Sajmonov pojam ograničene racionalnosti pripada instrumentalnoj formi racionalnosti (Boudon, 2012a).

Budonova teorija zasnovana na kognitivnoj racionalnosti najbolje se može opisati kao „model naučnika”: socijalni akter procenjuje „teorije” odgovarajuće za određenu situaciju i tako formira uverenja koja čine osnovu akcije. Na taj način je moguće objasniti i neke naizgled iracionalne akcije, a da se ne mora pribegavati objašnjenjima tipa „crne kutije” (npr. socijalizacija, klasa, kultura). Takođe, pošto je njegova saznavna pozicija kontinuitička, Budon smatra da nema razlike u objašnjenju prirodnih („tvrdih”) i društvenih („mekih”) nauka; naučnog i svakodnevnog saznanja; pozitivnih/deskriptivnih i preskriptivnih/normativnih tvrdnji. To je važna Budonova inovacija: isti model kognitivne racionalnosti treba da bude dovoljno dobar za svaku od ovih oblasti, za razumevanje zašto se akteri drže određenih vrednosti, moralnih principa, opštih tvrdnji o svetu i specifičnih situacionih uverenja.

Budonov kontinuitizam kognitivne racionalnosti podrazumeva njenu „demokratičnost”: prilikom „rešavanja zadatka” pomoću teorija koje su mu dostupne, socijalni akter može da pogreši, bez obzira na to da li je školovani istraživač ili laik. Postoje dobri razlozi zbog kojih akteri rezonuju na određeni način, čak i kada je to logički pogrešno. Prema Budonu, navodna sklonost kognitivnim greškama (o čemu se npr. govori u kognitivnoj psihologiji) ne predstavlja urođenu sklonost, a često uopšte nije reč o pogrešnom zaključivanju bez osnova, što je pokazao u svojoj kritici istraživanja kognitivne psihologije (Ignjatović, 2014). Pri tome nema razlike među „običnim” ljudima i naučnicima (Boudon, 2003a).

12 Umesto modela racionalnog aktera koji maksimizira, Sajmon uvodi kognitivna ograničenja, „ekonomisanje” u rezonovanju i sklonost kognitivnim greškama. Budon ističe značaj kompleksnosti kognitivnog funkcionisanja aktera, ali odbacuje psihološko objašnjenje.

13 Pojam *satisficing*, dolazi od kombinacije dve engleske reči: *satisfy*+*suffice*, tj. „zadovoljavajuće” i „dovoljno” (rogobatna srpska varijanta bi bila „zadovolj(n)avajuće”).

Dobar primer za kognitivnu racionalnost, primenjenu na društvene fenomene, jeste objašnjenje verovanja u magiju. Ključno pitanje je zašto ljudi veruju u magiju, tj. zašto veruju da postoji uzročna veza tamo gde je zapravo nema? Ovaj primer je dobar, jer verovanje u magiju u najširem antropološkom smislu jeste opšti fenomen svih perioda ljudske istorije, uključujući razvijeni svet. Budon odbacuje razna objašnjenja, poput Bitijevog ili Vitgenštajnovog da magija predstavlja simbolički izraz želja ili Levi-Brilovu tezu o pre-logičkom mišljenju „primitivnih naroda” (Boudon, 2003a).¹⁴

U svom objašnjenju magije Budon polazi od Dirkema i Vebera, postulirajući zanimljivu konvergenciju dva klasika u ovoj oblasti (Boudon, 1998b). Interpretirajući Vebera, Budon kaže da je za primitivne narode „čin pravljenja kiše isto tako magičan kao čin pravljenja vatre” (moj prevod) (Boudon, 1989: 183). Ovde se primenjuje koncept kognitivne racionalnosti: iz perspektive aktera koji ne zna zakone fizike, racionalno je izjednačiti ova dva procesa. Akter nastupa kao „naučnik” da bi realizovao svoj cilj (željena kiša). Pošto dva procesa (pravljenje vatre trenjem kamenja i „pravljenje” kiše ritualima prizivanja kiše) izgledaju isto ako ne znamo zakone fizike, onda je sasvim logično (imaju dobre razloge) da analogijom primene iste principe u ova dva procesa (Ignjatović, 2014). Iako „primitivni čovek” ima dobre razloge da poistoveti dva procesa, spoljašnji posmatrač može to videti, oceniti kao iracionalno verovanje, a razlog za to je posmatračevo predznanje o procesu transformacije energije, razlog za takav zaključak (Boudon, 1989; Ignjatović, 2014). Dodatno znanje se može označiti kao „dobar razlog” zbog koga „profesionalni naučnik” ili obrazovani laik može oceniti ovakvo rezonovanje kao neznačajno, nelogično ili iracionalno.

Međutim, magijsko verovanje se ne zasniva samo na pukoj analogiji. Kako objasniti to što se verovanje održava uprkos tome što se često pokaže kao neistinito (ne donosi rezultat)? Budon se oslanja na Dirkema koji vidi magiju kao „uputstvo za akciju”, kao što naučne teorije služe kao osnova za modernu tehniku (Durkheim, 1968; Boudon, 1989; Ignjatović, 2014). Ovde su važna dva aspekta. Jedan se odnosi na sličan „metod” potvrđivanja „teorije” kod naučnika i laika. Akteri imaju dobre razloge da prividnu korelaciju proglašavaju za uzročni odnos. Pošto se magijski rituali odvijaju u vreme obilnih kiša, oni će zaključiti da je magija proizvela kišu (Boudon, 2003a, 1989). Drugi problem je zašto se ta teorija održava. Naime, Budon sledi Dirkemovo kontinuitetsko shvatanje saznanja. Baš kao što naučnici neće automatski odbaciti teoriju kada se pojave činjenice koje je dovode u pitanje, isto tako je u slučaju magije. U oba slučaja se grade „pomoćne teorije” kojima se pokušavaju objasniti odstupanja od prvobitne teorije (Boudon, 1989; Ignjatović, 2014). Naravno, koliko dugo će takvo stanje biti održivo zavisi od „tržišta teorija”: ako nema dostupnih alternativnih teorija (kao u slučaju

14 Budonovom tumačenju Levi-Brila mogu se uputiti mnoge primedbe, ali ovde nije moguće ulaziti u tu raspravu detaljnije (Videti više u: Ignjatović, 2014). Budon se oslanja na Evans-Pričardovo istraživanje Azanda kao primer kritike Levi-Brilove teze (Boudon, 2003a; 1998c). Evans-Pričard je govorio o dvojnoj uzročnosti kod „primitivaca”. Oni znaju da razlikuju prirodnu i magijsku uzročnost, dajući svakoj svoje mesto u delatnostima koje su im značajne (npr. lov). Suština ove pozicije je da „primitivci” rezonuju logički kad su u pitanju fenomeni koji su za njih važni, po čemu se ne razlikuju od modernih ljudi (Boudon, 2003a).

tradicionalnih društava), „klimava” teorija će duže opstati (Boudon, 2003a). Vračevi će izmišljati pomoćne hipoteze da bi objasnili neuspeh svoje teorije, a neće je tek tako odbaciti (Durkheim, 1968). Isto tako su se moderni naučnici oslanjali na teoriju o stresu kao uzroku čira na želucu, sve dok nije pronađen pravi uzrok – bakterija (Boudon, 1989).

Specifičnost pojma kognitivne racionalnosti jeste njena pretendovana opštost i namera Budona da je primeni na razne fenomene javne politike, morala, istorije, religije. Tako Budon istim principima objašnjava pojave u sferi morala i saznanja, uvodeći pojam *aksiološke racionalnosti*, kao podvrstu kognitivne racionalnosti. Ne samo da Budon uvodi kontinuitet između naučnog i laičkog znanja, već i između preskriptivnog i deskriptivnog. Budonova teorija je zapravo korisna za objašnjenje izgradnje i promene uverenja u raznim sferama. To je uočila S. Hamlin koja kaže da teorija kognitivne racionalnosti nije samo teorija akcije već i teorija verovanja, pozitivnih i normativnih, koja se bazira na jakim razlozima zbog kojih akteri rade ono što rade i veruju u ono što veruju (Hamlin, 2002). Naravno, sam pojam kognitivne racionalnosti ostaje predmet kritika, posebno Budonovi pokušaji da je jasno odvoji od instrumentalne racionalnosti. Radnicki i Lindenberg su tvrdili da nije moguće odvojiti kognitivnu od instrumentalne dimenzije i da je zapravo kognitivnu racionalnost moguće svesti na instrumentalnu, a ne obratno kako tvrdi Budon (Ignjatović, 2014; Radnitzky, 1987; Boudon, 2003c; Lindenberg, 2000). Možda je najvažniji doprinos pojma kognitivne racionalnosti boljem razumevanju formiranja uverenja i njihove transformacije, čime je Budon omogućio sociologiji da uđe u domen koji pripada kognitivnoj psihologiji ili socijalnoj psihologiji. Iako je to još uvek nedovoljno priznato, Budon je svakako jedan od važnih savremenih kognitivnih sociologa.

Ako treba definisati najvažnije epistemološke pozicije koje čine osnovu kognitivne teorije akcije, onda su to *teorija racionalnog izbora, analitička sociologija i kognitivizam*. O teoriji racionalnog izbora Budon je jasno govorio u svojim radovima, uključujući i otklon od ove pozicije. Budon je najpre bio sledbenik teorije racionalnog izbora, da bi kasnije, baš na osnovu njene kritike, izgradio sopstvenu teoriju. Možda zbog ove rane orijentacije Budona i danas svrstavaju u teoretičare racionalnog izbora. Iako zadržava neke osnove pristupa racionalnog izbora, Budon je kritikovao Bekerovu i Kolmanovu težnju da je proglasi opštim pristupom (Boudon, 2009c; 2003b).

Veza Budona sa *analitičkom sociologijom* pojavila se tek nedavno, mada se Budon ne bi složio sa takvom kategorizacijom svoje teorije (Boudon, 2012b). Ključni aspekt koji opravdava povezivanje Budona sa analitičkom sociologijom, jeste model objašnjenja koji je blizak centralnom pojmu mehanizma koji analitičari koriste. Njime se ističe dinamičko posmatranje fenomena koje izbegava klasičan faktorski pristup, ali i interpretativizam. Kada je reč o *kognitivističkim pristupima*, postoji mišljenje da je Budon „slabi kognitivista” (po čemu je sličan teoretičarima racionalnog izbora), jer želi da prevaziđe dualizam naturalizma i intepretativizma (Strydom, 2007). Na jednom mestu Strajdom označava Budonovu teoriju kao racionalistički kognitivizam, kognitivizam racionalnog izbora, tj. humanistički kognitivizam (Strydom, 2007).

Budonovo shvatanje sociologije i Budonovo mesto u sociologiji

Za razumevanje Budonovog viđenja sociologije kao nauke treba krenuti od Veberove pozicije o vrednosnoj neutralnosti nauke i distanciranje nauke od „rata bogova” (Weber, 1946). Ovu tezu Budon izražava kroz kritiku dominantne „kritičke perspektive” u sociologiji (Boudon, Bourricaud, 2003). Naglašavao je da sociologija pre svega treba da objasni pojave, za razliku od „kritičke sociologije” koja želi da menja društvo u skladu sa jasnim vrednosnim usmerenjem (Boudon, 2002).

Iako prihvata da kritička ili angažovana sociologija ima svoje mesto, Budon smatra da se ona mora jasno razdvojiti od naučne sociologije (Boudon, 2002). Problem sa kritičkom sociologijom je što su sociolozi prestali da rade prema kriterijumima „ozbiljnih” nauka (Ignjatović, 2014; Boudon, Bourricaud, 2003). „Kritička sociologija” je tako nekritički postala zagovornik jednog ideološkog okvira. Budon i Buriko veruju da je sociologiju „koštala” njena popularnost u domenu javne politike, kada su sociolozi postali „angažovani mislioci”. Kada se pokazalo da socijalni inženjering nije sasvim uspešan, sociološka ekspertiza je izbugila svoj status. Sa druge strane, sociologija nije uspešla da izgradi status ozbiljne nauke po uzoru na „tvrde” nauke (Boudon, Bourricaud, 2003).

Budon je pokušao da definiše svoju koncepciju sociološke nauke, koja bi se pomerila od visokoparnog ka zdravorazumskom, od neobjašnjavajuće (pre svega „kritičke”) ka objašnjavajućoj sociologiji. On želi da demistifikuje proces objašnjenja u sociologiji i utemelji sociologiju kao naučnu disciplinu koja može da pruži validna objašnjenja društvenih fenomena (Ignjatović, 2014). U traganju za najboljim modalitetom, Budon je postao pristalica „trećeg puta” u definisanju epistemoloških osnova sociologije: on odbacuje tvrdi pozitivizam, ali takođe ne prihvata relativizam (Cherkaoui, 2000). On ističe da sociologija treba da objašnjava pojave, po čemu se ne razlikuje od drugih „tvrdih” nauka i želi da prevaziđe dualizme: akcija-struktura; interpretativizam-pozitivizam, determinizam-voluntarizam; Veber-Dirkem, racionalno-iracionalno; vrednosna neutralnost-vrednosni relativizam; istoricizam-pozitivizam (Ignjatović, 2014). Ipak, Budon priznaje na jednom mestu da sociologija nikada neće biti „normalna nauka” u kunovskom značenju, već da je pluralizam pozicija njeno normalno stanje (Boudon, 1988). Svaki pokušaj da se uvede jedna paradigma ne može biti uspešan. Budon smatra da je prihvatljivo što postoje različiti „idealni tipovi” sociologije, koji imaju različite svrhe (Boudon, 2002). Naučna ili objašnjavajuća sociologija je samo jedan od njih, ali svakako najvažniji.¹⁵

15 Budon razlikuje četiri tipa sociologije. Cilj naučne (eksplicitivne) sociologije je da objasni društvene fenomene. Drugi tip je deskriptivna (katedralna) sociologija koja predstavlja građu za delovanje u sferi javne politike. Treći tip je kritička (angažovana) sociologija koja služi za ostvarenje političkih ciljeva. Četvrti tip je ekspresivna (estetska) sociologija koja je bliža umetnosti nego nauci. Budon smatra da svaki tip ima svoje mesto i ne umanjuje vrednost „nenaučnih” tipova sociologije (Boudon, 2002).

I u privatnoj sferi Budon je sledio ovu poziciju razdvajanja nauke i politike, izbegavajući angažman koji bi ga svrstao u francuskog „javnog intelektualca”. Budon nije bio tipični francuski intelektualac koji se aktivno bavi društvenim pitanjima, po čemu se razlikuje od savremenika Burdijea. Budon ne veruje da intelektualci treba ljudima da objašnjavaju šta je ispravno o nekom pitanju (Vautier, 2002: 13). Budona je više interesovalo, iz ugla naučnika, zašto intelektualci teže levo orijentisanim i intervencionističkim političkim opcijama (Boudon, 2004). Ipak, ovde postoji određena ambivalencija. Sa jedne strane, Budon veruje da je cilj naučne sociologije da objasni društvene fenomene, a ne da ih oblikuje u skladu sa nekim političkim principima. Sa druge strane, Budonova preferirana politička orijentacija je liberalizam, pa Budon ponekad ističe kako ovaj tip poretka ima prednosti u odnosu na druge (Boudon, 2004).

Kada je reč o francuskoj sociološkoj sceni, postoji mišljenje da među različitim strujama francuske posleratne sociologije nije bilo dovoljno dijaloga (Birešev, 2010). Teorijska distanca između dve velike struje u francuskoj savremenoj sociologiji (Budon i Burdije) nije dozvoljavala velike polemike (izuzev u Budonovom radu o društvenoj pokretljivosti i obrazovanju). Budon se takođe malo bavio drugim savremenim sociolozima, i to najčešće izrazito kritički (npr. kritikuje Bekov pojam individualizacije) (Boudon, 2003d).¹⁶ Sa druge strane, pozicija Budona u sociologiji tek dobija jasne obrise. Do sada Budonov rad čak nije bio deo relevantnih odrednica u zbornicima i sociološkim enciklopedijama i rečnicima (npr. odrednica racionalnosti često ne uključuje njegov doprinos). Drugi problem je to što Budonovu teoriju ponekad pogrešno svrstavaju u teoriju racionalnog izbora (Zafirovski, 2000). Istina, Budon je inkorporirao teoriju racionalnog izbora u svoj teorijski model, ali se kognitivna teorija akcije ne može redukovati na pristup racionalnog izbora. Na drugim mestima, ona je definisana kao kognitivistička (Sperber, 1997). Peter Hedstrom ističe da je Budonov pristup, za koji veruje da se zasniva na mehanizmu kao modelu objašnjenja, predstavljao inspiraciju i važan doprinos analitičkoj sociologiji (Hedström, 2013).

Lindenberg tvrdi da je Budon platio cenu svog pokušaja da pokaže kako su ljudi racionalni mnogo više nego što psiholozi i ekonomisti to tvrde – iako su iracionalni po kriterijumima logike, akteri imaju dobre razloge za svoje pogrešne zaključke i uverenja (Lindenberg, 2013). Ipak, veliki značaj Budona za savremenu sociologiju niko ne dovodi u pitanje, a o tome najbolje svedoče izjave povodom njegove smrti. Na sajtu GEMASS-a nalazimo da je „Budon bio simpatičan čovek, veseo, šaljivdžija, pomalo stidljiv, vredan radnik. Izgledalo je da je potpuno oslobođen svakog oblika mržnje. Čovek koji se držao svojih uverenja, a imao ih je dva: prvo, da postoji mogućnost naučnog saznanja društvenog sveta i drugo, da postoje dobre osnove za stvaranje pravednog sveta. Ova dva uverenja su se manifestovala kroz njegov rad u korist racionalnosti” (moj prevod) (GEMASS, 2013).

16 Budonov stil karakteriše humor, ironija, anegdotska zapažanja, lična perspektiva i dosta upečatljivih primera. Naravno, to ne podrazumeva teorijsku neutemeljenost, posebno kada je reč o radovima koji obrađuju vrlo specifične domene: ideologiju, kognitivne osnove formiranje uverenja ili efekte individualnih akcija u sklopu društvenih promena. U novijim radovima je više sklon prijemčivom, popularnom stilu, ali ujedno i nešto manjoj metodičnosti.

Literatura

- Becker, G.S. 1986. *The Economic Approach to Human Behavior*. In: J. Elster, *Rational choice*. New York: New York University Press.
- Birešev, Ana. 2010. Nove francuske sociologije – napomene uz izbor tekstova. *Treći program*, 146, II/2010: 7–32.
- Bošković, Aleksandar. 2014. Sociolog koji nije bio ovde: racionalnost, antropologija i Raymond Boudon. *Antropologija*, 14 (2): 53–69.
- Boudon, Raymond. 1979. *L'inégalité des chances*. Paris: Hachette/Pluriel.
- Boudon, Raymond. 1986. *L'idéologie*. Paris: Fayard.
- Boudon, Raymond. 1988. Will sociology ever be a normal science? *Theory and Society*, 17: 747–771.
- Boudon, Raymond. 1989. Subjective rationality and the explanation of social behavior. *Rationality and Society*, 1(2): 173–196.
- Boudon, Raymond. 1990. *L'art de se persuader*. Paris: Fayard.
- Boudon, Raymond. 1995. *Le juste et le vrai*. Paris: Fayard.
- Boudon, Raymond. 1996. Pourquoi devenir sociologue? *Réflexions et évocations*. *Revue française de science politique*, 46 (1): 52–79.
- Boudon, Raymond. 1998a. Limitations of Rational Choice Theory. *American Journal of Sociology*, 104 (3): 817–828.
- Boudon, Raymond. 1998b. *Études sur les sociologues classiques*. Paris: Quadrige/Presses Universitaires de France.
- Boudon, Raymond. 1998c. *A Satisfying Theory of Social Knowledge*. Seminar of Theory and Science. Oslo.
- Boudon, Raymond. 2002. Sociology that Really Matters. *European Sociological Review*, 18 (3): 371–378.
- Boudon, Raymond. 2003a. *Raison, bonnes raisons*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Boudon, Raymond. 2003b. La conversion de Coleman à la théorie du choix rationnel: impressions et conjectures. *Revue française de sociologie*, 44 (2): 389–398.
- Boudon, Raymond. 2003c. Beyond Rational Choice Theory. *Annual Review of Sociology*, 29: 1–21.
- Boudon, Raymond. 2003d. *Déclin de la morale? Déclin des valeurs?* Paris: PUF.
- Boudon, Raymond. 2004. *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*. Paris: Odile Jacob.
- Boudon, Raymond. 2005. *Tocqueville aujourd'hui*. Paris: Odile Jacob.
- Boudon, Raymond. 2009a. [1977] *Effets pervers et ordre social*. Paris: PUF.
- Boudon, Raymond. 2009b. [1979] *La logique du social*. Paris: Hachette littératures.
- Boudon, Raymond. 2009c. *Rational choice theory*. U: B.S. Turner (ur.) *The New Blackwell Companion to Social Theory*. Wiley-Blackwell.

- Boudon, Raymond. 2010. *La sociologie comme science*. Paris: La découverte.
- Boudon, Raymond. 2011. *Ordinary rationality: the core of analytical sociology*. U: P. Demeulenaere (ur.) *Analytical sociology and social mechanisms*. Cambridge University Press.
- Boudon, Raymond. 2012a. *La rationalité*. Paris: PUF.
- Boudon, Raymond. 2012b. „Analytical sociology” and explanation of beliefs. *Revue européenne des sciences sociales*, 50 (2): 7–34.
- Boudon, Raymond, Bourricaud, François. 2003. *A critical dictionary of sociology*. Taylor & Francis e-Library.
- Bourdieu, Pierre, Passeron, Jean-Claude. 1964. *Les Héritiers*. Paris: Les éditions de minuit.
- Bouvier, Alban. 2007. An Argumentativist Point of View in Cognitive Sociology. *European Journal of Social Theory*, 10 (3): 465–480.
- Cherkaoui, Mohamed. 2000. *La stratégie des mécanismes générateurs comme logique de l'explication. L'acteur et ses raisons*. Paris: PUF.
- Durkheim, Émile. 1968. [1912] *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: Les PUF. URL: <http://classiques.uqac.ca/>
- Forsé, Michel. 2013. In memoriam. Raymond Boudon. URL: <http://www.ofce.sciences-po.fr/blog/?p=3644>
- GEMASS. 2013. URL: <http://www.gemass.fr/raymond-boudon-fondateur-du-gemass?lang=fr>
- Hamlin, Lins Cynthia. 2002. *Beyond Relativism: Raymond Boudon, Cognitive Rationality and Critical Realism*. London: Routledge.
- Hedström, Peter. 2013. Raymond Boudon (1934–2013). *Revue française de sociologie* 2013/2 – Vol. 54.
- Ignjatović, Suzana. 2012. Raymond Boudon: La sociologie comme science. *Sociologija*, 54 (1): 206–208.
- Ignjatović, Suzana. 2014. *Kognitivna teorija akcije Rejmona Budona*. Odbranjena doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Lindenberg, Siegwart. 2000. *The extension of rationality: Framing versus cognitive rationality. L'acteur at ses raisons*. Paris: PUF.
- Lindenberg, Siegwart. 2013. Raymond Boudon, a personal view. *L'Année sociologique*, 2 (63): 295–300.
- Mounier, Pierre. 2001. *Pierre Bourdieu, une introduction*. Pocket/La découverte.
- Radnitzky, Gerard. 1987. La perspective économique sur le progrès scientifique: application, en philosophie de la science, de l'analyse coût-bénéfice. *Archives de Philosophie*, 50: 177–197.
- Sperber, D. (1997) *Methodological individualism and cognitivism in the social sciences*. U: R. Boudon, F. Chazel, A. Bouvier (ur.). *Cognition et sciences sociales*. Paris: PUF.
- Strydom, Piet. 2007. Introduction: A Cartography of Contemporary Cognitive Social Theory. *European Journal of Social Theory*, 10: 339–356.

- Valade, Bernard. 2013. Raymond Boudon (1934–2013). *L'Année sociologique*, 2(63): 301–305.
- Vautier, Claude. 2002. Raymond Boudon, vie, ouvres, concepts. Paris: Ellipses.
- Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo* (tom 1). Beograd: Prosveta.
- Weber, Max. 1946. Science as a Vocation. U: H.H. Gerth, C. Wright Mills (ur.) *Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Zafirovski, Milan. 2000. The Rational Choice Generalization of Neoclassical Economics Reconsidered: Any Theoretical Legitimation for Economic Imperialism? *Sociological Theory*, 18 (3): 448–471.